

VU Research Portal

Als de berg niet naar Mohammed komt ...Over het belang van inzicht in levensbeschouwing bij de politieke aanpak van eerdergerelateerd geweld

Janssen, J.H.L.J.; Sanberg, R.

published in

Tijdschrift voor Criminologie
2013

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Janssen, J. H. L. J., & Sanberg, R. (2013). Als de berg niet naar Mohammed komt ...Over het belang van inzicht in levensbeschouwing bij de politieke aanpak van eerdergerelateerd geweld. *Tijdschrift voor Criminologie*, (2), 174-189.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Als de berg niet naar Mohammed komt ...

Over het belang van inzicht in levensbeschouwing bij de politieke aanpak van eengerelateerd geweld

Janine Janssen & Ruth Sanberg

Hoe kan de politie bij de aanpak van eengerelateerd geweld op een positieve manier gebruik maken van de levensbeschouwing van burgers? Daarbij wordt aandacht besteed aan levensbeschouwing als mogelijk motief en legitimering voor (eengerelateerd) geweld en het aan levensbeschouwing gerelateerde sociale netwerk van mensen en instellingen. Het onderzoek is toegespitst op de islamitische levensbeschouwing, omdat het merendeel van door de politie behandelde eierzaken speelt onder moslims en omdat het publieke debat draait om de islam. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden zijn in eengerelateerd-geweldzaken ervaren politieambtenaren geïnterviewd. Zij hechten aan een instrumentele visie op levensbeschouwing: inzicht in het motief en mogelijkheden voor conflictbemiddeling en nazorg.

Niemand hangt graag de vuile was buiten, maar bij eerkwesties in familieverband is de vrees op het uitlekken van pijnlijke familiegeheimen over bijvoorbeeld losbandige familieleden of mislukte huwelijken buitengewoon groot: het kan leiden tot een sociaal stigma waarbij betrokkenen overtuigd zijn van de gedachte dat die schandvlek alleen met geweld kan worden verwijderd. Voor burgers die bij dergelijke zaken betrokken raken, is het een grote stap om bij de politie openheid van zaken te geven (Janssen, 2008; 2011; 2013). Nu beval de profeet Mohammed volgens een bekend Nederlands gezegde ooit een berg naar hem toe te komen. Toen deze echter op zijn plaats bleef, zou de profeet verzucht hebben: 'Welnu, berg! Aangezien gij niet tot Mohammed wilt komen, zal Mohammed zich tot u begeven.' Dat betekent dat de politie na moet denken over manieren om bij burgers die drempel om hulp te zoeken, te verlagen. Of anders geformuleerd: hoe kan de politie zich als Mohammed naar de berg bewegen? In deze bijdrage gaan wij in op de vraag in hoeverre politieke kennis van de levensbeschouwing van burgers daarbij een rol zou kunnen spelen.

Allereerst staan wij stil bij de Nederlandse politieke aanpak van gewelddadige eierzaken. Daarbij gaan wij in op de rol van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) dat hierbij een centrale plaats inneemt. Naar dit centrum is een voor de politie standaardaanpak van eierzaken genoemd: de methode LEC EGG. Tevens wordt beschreven wat voor zaken hier onder de aandacht komen. Daarbij wordt ook uitgelegd waarom in deze bijdrage de levensbeschouwing van moslims centraal is komen te staan. Vervolgens komen enkele inzichten uit de literatuur over geweld uit naam van eer in relatie tot levensbeschouwing aan bod. Dan wordt de algemene vraag naar mogelijkheden van

levensbeschouwelijke kennis uitgewerkt in drie deelvragen. In aansluiting op criminologisch onderzoek naar motivering en legitimering van geweld door geweldplegers vragen wij ons ten eerste af in hoeverre levensbeschouwing daarop van invloed is. In de tweede plaats biedt levensbeschouwing gelovigen ook een sociaal netwerk van mensen en instellingen. Welke mogelijkheden biedt dit netwerk de politie bij de aanpak van eierzaken? Ten slotte gaan wij in op de vraag in welke fasen van die standaardaanpak voor de politie vragen naar levensbeschouwing een rol spelen. Aan de hand van interviews met aan het LEC EGG verbonden politieambtenaren en voorbeelden uit door hen behandelde casuïstiek is getracht deze vragen te beantwoorden. Na een beschrijving van de resultaten van die interviews wordt afgesloten met een conclusie en discussie.

De Nederlandse politie en de aanpak van eergerelateerd geweld

Het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG)

Naar aanleiding van een aantal ernstige eierzaken in Nederland – onder meer de schietpartij in 1999 in Veghel, waarbij een 17-jarige scholier op vier medeleerlingen en een docente schoot nadat de eer van zijn zus was geschonden, en de moord op mevrouw Gül, die in 2004 op klaarlichte dag voor de vrouwenopvang werd neergeschoten door haar voormalige echtgenoot – werden in de politiek vragen gesteld over eergerelateerd geweld. Daarbij ontstond behoefte om meer inzicht te krijgen in de aard, achtergronden en mogelijkheden voor signalering, de aanpak en de registratie van deze vorm van geweld. In opdracht van de toenmalige minister van Vreemdelingenzaken en Integratie werd in de politieregio's Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid een pilotproject gestart dat liep van 2004 tot en met 2006. Teneinde de verzamelde kennis en expertise over eierzaken te behouden en verder uit te bouwen is in opdracht van de minister van Justitie op 1 november 2008 het LEC EGG opgericht (Janssen, 2008).

Dit centrum speelt een rol bij alle politietaken: opsporing, handhaving, noodhulp en advisering. In het kader van advisering verricht het LEC EGG wetenschappelijk onderzoek naar achtergronden van casuïstiek en methoden en technieken voor de politieke aanpak van eierzaken, ontwikkelt het materiaal voor het (politie)onderwijs, adviseert het de overheid en onderhoudt het in dit verband (internationale) netwerkcontacten met onder meer betrokken instanties, belangengroepen en specialisten. Daarnaast worden operationele advisering en ondersteuning geboden bij complexe zaken, zowel op het terrein van noodhulp (bijvoorbeeld door risico-inschatting bij bedreigingen) als op het terrein van opsporing (door analyse van een motief in gewelddadige eierzaken) en handhaving (door advies over omgaan met maatschappelijke onrust naar aanleiding van een eermoord). Deze ondersteuning geldt voor elk van de tien gebiedsgebonden eenheden en de landelijke eenheid van de nationale politie. Basis hiervoor is de naar het centrum genoemde 'methode LEC EGG', die inmiddels de standaardaanpak van de Nederlandse politie is geworden (Aanwijzing huiselijk geweld en eergerelateerd geweld, 29 maart 2010, *Stcrt.* 2010, 6462). De methode bestaat uit drie stappen: ten eer-

ste de vroegherkenning door middel van 'rode vlaggen'. Sommige vlaggen hebben te maken met aanleidingen tot conflicten (provocaties, bedreigingen e.d.), andere met (veronderstelde) gevolgen van eerherstel (bijvoorbeeld moord, doodslag, suïcide, maar ook vermissingen), en tot slot zijn er rode vlaggen die verwijzen naar sociale achtergronden en culturele codes waaruit is af te leiden in welke mate individuen afhankelijk zijn van hun gemeenschap. Deze rode vlaggen zijn 'vertaald' in een *query*, een elektronische zoekslag, waarmee politieke informatiesystemen dagelijks worden doorzocht. Dit elektronische sleepnet haalt zaken boven waarbij vragen leven over eer als motief. Voor die zaken wordt in stap twee een 'checklist' ingevuld, dat wil zeggen een itemlijst met open vragen, waarmee informatie over sociale achtergronden – waaronder de levensbeschouwing – van betrokkenen wordt verzameld. Ten behoeve van dit themanummer richten wij ons in deze bijdrage uitsluitend op levensbeschouwing en niet op andere relevante sociale en culturele factoren. Op basis van de verzamelde gegevens schakelt het LEC EGG eventueel een externe deskundige in, bijvoorbeeld een (cultureel) antropoloog of een arabist, die zijn of haar licht laat schijnen over mogelijke motieven voor (dreigend) geweld. De derde stap betreft het maken van een plan van aanpak.

In alle eenheden zijn contactpersonen aangesteld die in hun verzorgingsgebied een centrale rol hebben bij de vroegherkenning van eergerelateerd geweld en de behandeling van eenvoudige zaken. Bij complexe zaken – 'complex' is in dezen geen strak omschreven begrip: doorgaans gaat het om zaken waarbij sprake is van ernstig geweld of dreiging en alle zaken waarbij behoefte bestaat aan de inzet van een externe deskundige – doen de eenheden een beroep op het LEC EGG voor ondersteuning. Uit cijfers van het expertisecentrum blijkt dat jaarlijks circa 500 maal om operationele ondersteuning wordt gevraagd. In circa 40 procent van de gevallen gaat het om kwesties in een Turkse context en in ongeveer een kwart om zaken met een Marokkaanse achtergrond. Daarnaast komen de laatste jaren ook betrokkenen uit Afghanistan, Iran en Irak in beeld (Janssen & Sanberg, 2010a). Het merendeel van de zaken die het LEC EGG onder ogen krijgt, heeft dus betrekking op kwesties binnen gemeenschappen met wortels in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Hoewel daar niet alleen moslims vandaan komen en geweld uit naam van eer ook in andere levensbeschouwelijke contexten voorkomt, ligt het accent in deze bijdrage wel op de islam, aangezien het merendeel van de zaken bij het LEC EGG zich in kringen van moslims afspeelt. Er kan niet met cijfers worden aangegeven hoe vaak het in deze kwesties om moslims ging, aangezien de Nederlandse politie geen registratie voert op religieuze basis.

Een fractie, ongeveer 3 procent van al deze zaken, kent een dodelijke afloop (suïcide, moord of doodslag). In circa de helft van de gevallen gaat het om bedreiging. Daarnaast komen onder andere ontvoeringen, vermissingen, mishandelingen en verkrachtingen in beeld (Janssen & Sanberg, 2010a). Eergerelateerd geweld kent dus tal van verschijningsvormen in verschillende culturele contexten. Om die reden is het buitengewoon lastig om dit begrip strak te definiëren. Hoewel eerconflicten zich ook op het voetbalveld of de snelweg voor kunnen doen,

richt het Nederlandse justitiële beleid en dus ook de aandacht van de politie zich op conflicten binnen families (niet alleen het kerngezin, maar vooral de *extended family*), waarbij opvattingen over zedelijkheid, groepsdruk en geheimhouding van familieproblemen doorgaans een elementaire rol spelen. Deze focus komt voort uit de in opdracht van het ministerie van Justitie opgestelde werkdefinitie: '[e]rgerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken' (Ferwerda & Van Leiden, 2005, 25). Ondanks de grenzen die deze werkdefinitie aangeeft, bestaat er een tendens om 'nieuwe' – 'nieuw' in de zin dat er recent aandacht voor is in de media en het publieke debat – problemen op het terrein van migratie en familie ook onder de noemer eer te brengen, ook al is lang niet altijd duidelijk of eer als motief een *issue* is. Denk bijvoorbeeld aan conflicten over het arrangeren en het toepassen van dwang bij huwelijken. Daarbij spelen niet alleen eermotieven, maar bijvoorbeeld ook economische drijfveren een rol (zie voor een uitgebreide uitleg van problemen bij eergerelateerd geweld als paraplubegrip: Janssen & Sanberg, 2010b; Janssen, 2013).

Eergerelateerd geweld en levensbeschouwing: motief en sociaal netwerk

Voordat we ingaan op de relatie tussen eer als motief voor geweld en levensbeschouwing, moeten we eerst aandacht besteden aan de vraag: wat is levensbeschouwing? Het begrip 'levensbeschouwing' herbergt het geheel van opvattingen, waarden en normen dat antwoord geeft op de vraag hoe mensen denken over de waarde van het leven en hoe het leven geleid en vervolmaakt moet worden. Bijzondere vormen van levensbeschouwing zijn religie en godsdienst. Hoewel de begrippen 'godsdienst' en 'religie' vaak als synoniem worden gebruikt, zijn zij dat niet. Bij een 'godsdienst' gaat het om een levensbeschouwing waarin het geloof in een god of goden centraal staat. De term 'religie' bestrijkt een aanmerkelijk breder gebied: hier gaat het eveneens om vormen van zingeving en levensbeschouwing, maar daarbij hoeft een verwijzing naar een god of goden niet per se als leerstelling te zijn opgenomen. In sociaalwetenschappelijk onderzoek naar religie wordt wel gesproken over de 'formule van Geertz' (Kuiper, 2008). Volgens Geertz (1966) geeft religie gelovigen een verklaring van hoe de wereld eruitziet en daarnaast biedt religie een kader van regels die aangeven hoe in die wereld gehandeld moet worden. Samengevat is religie dan een model *van* en een model *voor* de wereld. Deze formule gaat vooral over normen, waarden en leefregels. Daarnaast besteedt onderzoek naar religie aandacht aan sociale organisaties en instituties die geloofsgemeenschappen reguleren (zie voor concrete voorbeelden: Landman, 1992; Phalet & Ter Wal, 2004; Maliepaard, 2012; Timmer, 2003a; 2003b).

In het publieke debat worden normen, waarden en daaruit voortvloeiende leefregels die de islam voortbrengt, regelmatig naar voren gebracht als motief of legitimatie voor allerlei vormen van geweld, uiteenlopend van terrorisme tot eerkwesties (Korteweg & Yurdakul, 2009; Yussuf, 1999; Van Stokkom, 2007). Om te begrijpen hoe geweld ontstaat, zich ontwikkelt, gestopt en voorkomen kan wor-

den, zal geen enkele criminoloog ontkennen dat inzicht in het motief voor geweldpleging belangrijk, zo niet essentieel is (zie bijvoorbeeld Beke e.a., 2011). Maar die vraag naar het motief is door criminologen moeilijk te beantwoorden, en ook de link tussen religieuze motieven en eerdergerelateerd geweld is niet eenduidig. Zo blijkt dat aan de ene kant in het voor moslims heilige schrift, de Koran, eigenrichting wordt verboden (zie bijvoorbeeld Van Eck, 2001; Yesilgöz & Harchaoui, 2003; Akgunduz, 2004; Brenninkmeijer e.a., 2008; Kausar e.a., 2010; Kulczycki & Windle, 2011; Withaecx & Coene, 2011). Aan de andere kant wordt duidelijk dat in de zaken die bij het LEC EGG binnenkomen de grond van een conflict vaak gezocht moet worden in kwesties als het kiezen of verlaten van een partner en seksualiteit en zwangerschappen buiten het huwelijk (Janssen, 2008; Janssen & Sanberg, 2010b). In de Koran wordt wel het een en ander gezegd over de regulering van (seksuele) relaties tussen mannen en vrouwen. De Koran biedt dus geen vrijbrief voor geweld uit naam van eer, maar dit boek geeft wel richtlijnen voor het al dan niet eervol vinden van specifieke gedragingen op het gebied van zeden (Janssen, 2013). Bovendien is een motief moeilijk concreet waarneembaar. Criminologen die onderzoek doen naar motieven voor geweld, spreken niet voor niets over een 'dirty little secret' of 'black box'. Een motief voor geweld moet vooral afgeleid worden uit de manier waarop geweldplegers hun gedrag beschrijven, rechtvaardigen en verklaren (De Haan, 2005). Hoewel uit de literatuur over het culturele verweer bekend is dat verdachten van eerzaken in het strafproces met het oog op strafuitsluiting of strafvermindering een beroep doen op hun geloofsovertuigingen (zie voor een overzicht: Janssen, 2007; 2013), zijn er eveneens voorbeelden van onderzoek waarin gelovigen verklaren dat een goed moslim niet mag overgaan tot eerdergerelateerd geweld (Kardam, 2005; Brenninkmeijer e.a., 2008).

Dat brengt ons bij het tweede aspect van levensbeschouwing waaraan we hier aandacht besteden: het sociale netwerk van instellingen en mensen. Voor moslims in Nederland moet dan gedacht worden aan de moskee en de voorganger of geestelijk leider. Een moskee is niet alleen een plek om te bidden, maar ook een plek waar gelovigen elkaar ontmoeten of om hulp en bijstand vragen. Een voorganger speelt in dat netwerk een belangrijke rol. De islamitische geestelijke is niet alleen voorganger in het rituele gebed, verkondiger van de vrijdagpreek en godsdienstleraar. Hij kan ook de gedachten van gelovigen over geweld in positieve zin proberen te beïnvloeden door hen in het kader van algemene preventie op te roepen zich te distantieëren van geweld uit naam van eer. Door verscheidene onderzoekers wordt de inzet van geestelijk leiders in de bestrijding van eerdergerelateerd geweld dan ook bepleit (Kardam, 2005; Kulczycki & Windle, 2011; Langereis, 2012; Sanberg & Janssen, 2011; Janssen, 2013).

Politie en levensbeschouwing: onderzoeksvragen en methode

Wat betekent dit alles nu voor de politie? De hoofdvraag van dit artikel is: hoe zou de politie bij de aanpak van eerdergerelateerd geweld op een positieve manier gebruik kunnen maken van de levensbeschouwing van burgers? En mag de politie dat? Er bestaat toch ook een scheiding van kerk en staat (Cliteur, 2006; Kennedy,

2008; Wegerif e.a., 2008)? We proberen tot een antwoord op die hoofdvraag te komen door stil te staan bij het motief en het sociale netwerk met betrekking tot levensbeschouwing. Op basis hiervan komen wij tot twee deelvragen: bieden de bij het LEC EGG in behandeling genomen zaken inzicht in motieven van moslims om al dan niet geweld uit de naam van eer toe te passen? En in hoeverre levert deze casuïstiek inzicht op in de (on)mogelijkheden voor inzet van het sociale netwerk van moslims? Dit leidt tot een derde deelvraag: in welke fase van de toepassing van de methode LEC EGG (vroegherkenning, checklist en plan van aanpak) wordt specifiek stilgestaan bij deze levensbeschouwelijke aspecten en waarom?

Om deze vragen te beantwoorden zijn alle aan het LEC EGG verbonden materiedeskundigen geïnterviewd. Dit zijn inspecteurs van politie met een bovengemiddelde kennis van eerdergerelateerd geweld en achtergronden, die de verzoeken om operationele ondersteuning van de eenheden van de politie behandelen. Het gaat hier om vijf mannen en twee vrouwen die gemiddeld 28 jaar bij de politie werkzaam zijn en twee tot vier jaar bij het expertisecentrum werken. Voordat zij in dienst van het LEC EGG kwamen, hebben zij al de nodige ervaring opgedaan met politiewerk in de multi-etnische samenleving, bijvoorbeeld als wijkagent in gebieden met een gevarieerde bevolkingssamenstelling. Deze politieambtenaren zijn geïnterviewd aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst. Hun werd gevraagd om voorbeelden te geven van casuïstiek die zij zelf behandeld hebben tijdens hun werk als materiedeskundige, en die inzicht biedt in islamitische leefregels in relatie tot eer en geweld. De materiedeskundigen zijn bij een breed scala van activiteiten in het politiewerk betrokken. Bij een zaak met dodelijke afloop kunnen zij bijvoorbeeld een rol spelen bij het voorbereiden van het verhoor van een verdachte. Bij een bedreiging komt het voor dat zij in gesprek treden met betrokkenen om verdere escalatie van het conflict te voorkomen. De interviews hadden dus betrekking op concrete ontmoetingen met moslims in zaken waarbij het LEC EGG om advies is gevraagd en kennis van het bijhorende dossier.

Uit de interviews bleek dat de respondenten dikwijls met actuele voorbeelden kwamen. Aangezien het hier om zaken gaat waarin het onderzoek nog loopt en die mogelijk nog voor de rechter moeten komen, is met het oog op anonimiteit ervoor gekozen om aanvullend een zoekslag uit te voeren op oudere dossiers van het LEC EGG. Voor de jaren 2009 en 2010 is het 'voortgangssysteem' van het centrum doorgelicht. Dit is een database waarin de voortgang van een zaak dagelijks wordt bijgehouden. Uiteraard voert de politie geen registratie van de levensbeschouwelijke oriëntatie van burgers, maar in dit systeem is een tekstvak opgenomen waarin een korte samenvatting van de casus wordt gegeven. In dit veld is gezocht naar termen als 'moskee' en 'imam'. Uit circa 1.000 zaken werden op deze manier tientallen zaken gefilterd, maar in veel kwesties werd uit de begeleidende tekst de relatie met religie niet direct duidelijk. Bij deze selectie is wederom niet gelet op representativiteit, maar is getracht om voorbeelden te selecteren die passen bij de uitspraken van de respondenten. Anonimiteit van de betrokken burgers is gewaarborgd doordat de zaken betrekking hebben op een langere periode (2009 tot en met 2012). Daarnaast was wederom het streven om een breed scala van

voorbeelden te laten zien. Op basis van de hiervoor beschreven criteria zijn drie voorbeelden geselecteerd die een licht werpen op de rol van leefregels en nog eens drie die inzicht bieden in de functie van de sociale organisatie en instituties rond geloof.

Zaken in beeld

Op zoek naar een motief: aandacht voor leefregels

In deze paragraaf, waarin de interviewresultaten centraal staan, beginnen we met het zoeken naar een antwoord op de eerste deelvraag. Wat hebben de materie-deskundigen van het LEC EGG ons verteld over de relatie tussen de levensbeschouwing van moslims en een motief voor geweld? In Nederland kennen we een scheiding van kerk en staat, en dus heeft de overheid in feite geen bemoeienis met de geloofsovertuiging van haar burgers. De respondenten voelen dan ook enige aarzeling om met burgers over dit soort grote thema's te spreken en de Nederlandse wet blijft bovendien de norm:

'Ideologie en religie dat zijn zaken, dat is een heel klein dingetje om ruzie over te krijgen of respect te verliezen. Dus die discussies kun je beter mijden.' (respondent 1)

'(...) we leven in Nederland. Je mag vasthouden aan je eigen cultuur maar er zijn wel een paar dingen die *not done* zijn, je moet je houden aan de wet.' (respondent 3)

Dat wil niet zeggen dat geloof nooit ter sprake komt, maar de meeste voorbeelden van de respondenten gaan niet over het geloof *als visie op hoe de wereld in elkaar steekt*, maar over de leefregels die daaruit voortkomen. Hiervoor is al aangegeven dat de zaken die bij het LEC EGG in beeld komen doorgaans gaan om problemen met betrekking tot eerconflicten in familieverband rond het kiezen en verlaten van partners, seksualiteit en zwangerschap buiten het huwelijk (Janssen, 2008). Zo hebben we een voorbeeld gevonden waarbij sprake is van zowel problemen bij het kiezen van een partner als seks buiten het huwelijk:

Een minderjarig meisje uit een Afrikaans land raakt zwanger van een niet-moslim. Haar gelovige ouders zijn zeer ontstemd. Er wordt gevreesd voor een gewelddadige reactie en om die reden wordt het meisje uit huis geplaatst. Ze wil haar kindje houden en ook de relatie voortzetten. Uiteindelijk stemmen de ouders in met een huwelijk zodra het meisje 18 is en de jongen zich tot de islam bekeert. (casus 1)

De Nederlandse wetgever staat niet toe dat een religieus huwelijk wordt gesloten zonder voorafgaand burgerlijk huwelijk – dit niet navolgen is zelfs strafbaar en politieambtenaren verlenen daar dan ook geen medewerking aan. Dat betekent

niet dat materiedeskundigen geen kennis nodig hebben over de voorwaarden die religie aan een dergelijk huwelijk stelt:

De ouders van een Afghaans meisje hebben voor haar een huwelijk gearrangeerd met een achterneef. Het meisje gaat aanvankelijk akkoord, maar vlak voor de bruiloft loopt ze weg van huis. Er ontstaat een conflict. In gesprek met haar ouders wijzen hulpverleners en de materiedeskundige van het LEC EGG erop dat volgens de Koran alleen een huwelijk gesloten kan worden met instemming van beide partners. Deze verwijzing draagt ertoe bij dat de familie en de achterneef de weigering van het meisje uiteindelijk accepteren. (casus 2)

Tot slot nog een voorbeeld van een zaak rond een buitenechtelijke zwangerschap:

Een Turkse man heeft zijn dochter met de dood bedreigd, omdat zij ongehuwd moeder is geworden. Hij is door psychische problemen aan lager wal geraakt. De man komt veel in de moskee en is op bedevaart naar Mekka geweest. De voorganger van de moskee is de enige die hem kan beïnvloeden. De materiedeskundige ziet de positieve invloed van de imam als een belangrijke kans om op basis van verwijzing naar geloofsregels de man van zijn gewelddadige voornemen af te brengen. (casus 3)

De respondenten hechten unaniem grote waarde aan inzicht in deze leefregels omdat daardoor duidelijk wordt waarom betrokkenen in een conflict verkeren en tevens een perspectief op mogelijke oplossingen wordt geboden. Hoewel de respondenten gesprekken over levensbeschouwing niet volledig schuwen, benadrukken zij wel dat de attitude, toon en kennis van zaken essentieel zijn om dergelijke thema's te bespreken. Allen geven aan dat er in de basis respect moet zijn. Sommigen zijn zelf religieus en brengen dit tijdens gesprekken met gelovige burgers te berde om zo een gevoel van gemeenschappelijkheid te creëren:

'Mensen weten van mij dat ik christelijk ben, en dan krijg je veel respect. Je kunt het dan hebben over barmhartigheid, wat niet alleen belangrijk is in het christendom maar wat ook een van de pijlers van de islam is.' (respondent 1)

Om de afstand niet te groot te maken zijn er ook materiedeskundigen die juist niets vertellen over hun persoonlijke levensbeschouwelijke oriëntatie:

'Ik heb wel eens meegemaakt dat ze nieuwsgierig waren naar mijn geloof. Dan zeg ik niet dat ik een ongelovige ben, ik probeer dat in het midden te laten. Ik denk dat als je tegen die mensen zegt dat je ongelovig bent, of atheïst, dat je voor die mensen dan een stuk minder interessant wordt. (...) Ik probeer te vermijden dat het over mij gaat in zulke situaties.' (respondent 5)

Alwetendheid over het geloof is geen vereiste – in de praktijk blijkt dat lidmaatschap van een bepaalde (geloofs)gemeenschap niet automatisch betekent dat de

betrokkene ook deskundig is (voor een uitwerking van het politieke diversiteitsbeleid bij de aanpak van dit soort zaken, zie Janssen, 2011). Waar het op aankomt, is een reële inschatting van het eigen kennisniveau:

‘Ik denk ook dat je niet moet pretenderen alles te weten over dat geloof (...) dus je gaat dat gesprek min of meer als een leek aan, daar moet je gewoon eerlijk in zijn. Niks zo erg als een beetje interessant zitten doen en dan door de mand vallen.’ (respondent 4)

‘De “Columbo-methode” noem ik dat: net doen alsof je van niets weet, alleen maar vragen stellen. Leg eens uit, hoe zit dat dan, ik snap het niet? Ondertussen snap je het natuurlijk prima, maar je wilt dat zij er zelf over na gaan denken.’ (respondent 2)

Dat neemt niet weg dat het geen kwaad kan om zo nu en dan te laten zien dat men wel van de hoed en de rand weet:

‘Het wordt ook wel gewaardeerd als jij er blijk van geeft dat jij je erin verdiept hebt en dat je het een en ander ervan weet. Dat valt dan ook wel op. Het voorkomt tegelijkertijd dat ze je dingen voor gaan houden die niet zo zijn.’ (respondent 5)

‘In sommige gevallen kunnen we net iets meer bereiken. Het heeft wat meer gewicht, wij zijn een expertisecentrum, we zitten in Den Haag. Door de jarenlange ervaring kunnen collega’s in gesprekken met betrokkenen snel tot de kern van de zaak komen.’ (respondent 3)

Het sociale netwerk: op zoek naar achtergrondinformatie

De tweede deelvraag gaat in op de mogelijkheden van het sociale netwerk dat verbonden is aan een levensbeschouwing. Uit het voorafgaande blijkt dat de respondenten kennis van zaken belangrijk vinden. Bij complexe zaken kan het LEC EGG een beroep doen op externe specialisten, maar wie de weg weet binnen de organisatie en instituties van betrokken gelovigen kan ook relatief makkelijk aan kennis komen:

Tussen twee families uit Iran en Irak is een huwelijk overeengekomen. Hierbij zijn afspraken gemaakt over een bruidsschat, maar de families blijven ruziën over het bedrag. Na de bruiloft escaleert het conflict. Het blijkt om sjiïeten te gaan. Een materiedeskundige van het LEC EGG raadpleegt een sjiïtische imam die de gebruikelijke gang van zaken rondom huwelijken toelicht. (casus 4)

Via dit netwerk is het bovendien mogelijk om geschikte bemiddelaars in conflicten te vinden:

‘Dat woord “geestelijk leider” geeft al aan dat mensen bereid zijn naar hem te luisteren en goede raad aan te nemen en dat kan in het geval van eengerelateerd geweld wel eens een oplossing bieden.’ (respondent 5)

Voor de moskee wordt een Turkse man mishandeld. Hij blijkt een relatie te hebben met de dochter van een van zijn belagers. De vrouw had hun relatie officieel verbroken om te trouwen met een neef, maar nu is haar familie erachter gekomen dat zij desondanks met hem contact is blijven houden. Via het moskeebestuur wordt een bemiddelaar gezocht. (casus 5)

Een Turkse man heeft een buitenechtelijke relatie met een eveneens getrouwde Turkse vrouw. Het conflict escaleert als de bedrogen vrouw met twee familieleden verhaal gaat halen bij de minnares. Er ontstaat een vechtpartij, waarbij een schot wordt gelost. Na het strafrechtelijk onderzoek wordt tussen de families bemiddeld door bestuursleden van de moskeeën waarbij betrokkenen aangesloten zijn. (casus 6)

Naast het aanboren van kennis en het vinden van geschikte bemiddelaars is inzicht in de sociale organisatie en instituties van gelovigen van belang. Daardoor komen locaties in beeld waar de politie in contact kan treden met mensen die niet altijd makkelijk te benaderen zijn, omdat zij bijvoorbeeld pas in Nederland zijn en de weg naar Nederlandse instellingen nog niet goed weten te vinden, of omdat zij zich enigszins afzijdig houden:

‘(...) mensen die vanuit andere landen hiernaartoe komen en die naar een moskee of kerk gaan, om sociale contacten op te doen. Maar dat is natuurlijk niet anders dan in Nederlandse geloofsgemeenschappen.’ (respondent 7)

‘Het kan ook zijn dat ze [vrouwen] daar hun contacten hebben, met andere vrouwen. (...) dat de moskee hun contactplek is. Omdat ze helemaal geen aansluiting hebben met de Nederlandse buitenwereld. Dat die moeder wel heel veel bij de moskee was en daar dan allerlei groepjes en dingen had.’ (respondent 4)

Behalve locaties biedt inzicht in het leven van gelovigen aanknopingspunten voor geschikte tijdstippen voor interventie, bijvoorbeeld tijdens religieuze feestdagen:

‘(...) je weet al van tevoren dat het offerfeest voor die mensen heel belangrijk is. Dus ik heb dat zelf in het gesprek al aangegeven: er komen voor u beladen dagen aan, uw familie komt op visite en uw dochter is er niet. Ik wil er alles aan doen om dat voor elkaar te krijgen, maar dan moeten we het nu wel even over veiligheid hebben. (...) Kan ik uw dochter bij u op visite laten komen, kan ik ervan op aan dat het straks niet alsnog misgaat? (...) En dan kijkt zo’n man je aan en die pakt je twee handen, en dan weet je dat het goed zit.’ (respondent 6)

Methode LEC EGG

Zoals gezegd ondersteunt het LEC EGG de politie aan de hand van een standaardmethode die bestaat uit drie stappen. Bij de beantwoording van de derde deelvraag vragen wij ons af bij welke onderdelen van die methode vragen naar levensbeschouwing door de materiedeskundigen relevant worden geacht. In de fase van vroegherkenning (rode vlaggen en *query*) wordt niet gewerkt met indicatoren die met levensbeschouwing te maken hebben. De respondenten maken hier nauwelijks melding van. Vooral in de tweede fase (checklist en verdere analyse) wordt getracht zo goed mogelijk de sociale omgeving van betrokkenen in kaart te brengen en daarbij horen ook vragen over geloof:

‘(...) naast een gezin zit iemand ook op school, heeft misschien wat verteld aan vertrouwenspersoon daar (...), is lid van een kerk, van een jongerenvereniging. In al dat soort groepen kan iemand zijn die voor jou als politieagent een rol van betekenis kan spelen. Ik trek dan cirkels om die persoon heen: de wijk, de school, de kerk, steeds wijder; om uit te zoeken hoe ik kan doordringen tot die persoon.’ (respondent 1)

‘(...) er wordt altijd gevraagd tot welke religieuze stroming een familie behoort, welk gebedshuis ze bezoeken. Dat probeer je in beeld te krijgen zodat je weet bij welke gemeenschap ze horen (...). Is dat een hele strenge religieuze groepering, waarvan we weten dat bijvoorbeeld vrouwen zich op een bepaalde manier horen te gedragen en kleden, dan weet je dat ze wat strakker reageren wanneer een vrouw gedrag vertoont dat niet strookt met hun culturele maar ook hun religieuze overtuiging.’ (respondent 5)

Ook in de derde fase (het maken van een plan van aanpak) is kennis nodig over de levensbeschouwing van betrokkenen, bijvoorbeeld voor het vinden van een geschikte bemiddelaar of voor het verlenen van nazorg:

‘Met die informatie kun je wat in je plan van aanpak. (...) Als mensen heel gelovig zijn zullen ze religie boven het culturele stellen of daar heel gevoelig voor zijn. Dan kun je adviseren de voorzitter van de moskee of een imam in te zetten. Als iemand nooit naar de moskee gaat maar wel een begrafenispolis heeft bij die koepelorganisatie, dat zegt weer iets anders: dat die mensen minder religieus zijn maar wel graag in het land van herkomst begraven willen worden. Dat betekent dat bemoeienis van de imam niet veel effect heeft of soms zelfs averechts zal werken. Want mensen zijn natuurlijk bang dat dingen in de gemeenschap bekend raken en dat neemt toe als ze niet zoveel vertrouwen hebben in zo’n imam.’ (respondent 2)

‘Bij een zaak met dodelijke afloop adviseer je contact op te nemen met de kerk of moskee waar betrokkenen toe behoren. (...) Zoek uit waar, wanneer en op welke wijze bewassing plaatsvindt, leg indien nodig contact met organisaties die kunnen zorgen voor het vervoer van stoffelijk overschot. Eigenlijk is dat

geen geschreven advies, dat zijn adviezen die je direct telefonisch geeft, omdat ze niet kunnen wachten tot je analyse af is.' (respondent 7)

Conclusie en discussie

Conclusie

We hebben ons afgevraagd in hoeverre de politie kennis van levensbeschouwing van burgers positief kan gebruiken bij de aanpak van gewelddadige eerzaken. Hierover zijn wij in gesprek gegaan met aan het LEC EGG verbonden politieambtenaren. We hebben in de interviews die brede vraag verengd door ons in deze bijdrage uitsluitend op de islamitische levensbeschouwing te richten. Daarnaast hebben we die algemene vraag opgesplitst in drie deelvragen. Bij de eerste deelvraag naar de invloed van levensbeschouwing op het motief en legitimering van geweld in naam van eer hebben we gezien dat de Koran dit soort eigenrichting niet toestaat. De leefregels die uit het geloof voortvloeien, zijn echter wel verweven met opvattingen over gedrag dat al dan niet als eervol wordt ervaren, bijvoorbeeld met betrekking tot de omgang tussen mannen en vrouwen. Verder hebben wij ons afgevraagd welke mogelijkheden het netwerk van gelovigen en hun instelling de politie biedt. Uit de interviews met de materiedeskundigen van het LEC EGG komt als antwoord op deze tweede deelvraag naar voren dat dit netwerk een belangrijke bron is voor achtergrondinformatie. Tevens kunnen hier bemiddelen in conflicten worden gevonden, en kan inzicht worden verkregen in geschikte momenten en plaatsen om te interveniëren in een conflict. Tot slot zijn wij bij de derde deelvraag nagegaan in welke fasen van de politieke standaardaanpak voor eerzaken vragen naar levensbeschouwing een rol spelen. In de vroegherkenning speelt levensbeschouwing amper een rol. Aandacht daarvoor verdiept zich op het moment dat met behulp van een checklist sociale – waaronder ook religieuze – achtergronden van de betrokken familie nader worden beschreven. Ook in het op die informatie gebaseerde plan van aanpak komt levensbeschouwing derhalve uitvoeriger terug.

Discussie

Op het eerste gezicht klinkt het wellicht vreemd dat de politie er goed aan zou doen om rekening te houden met de levensbeschouwing van burgers. Kerk en staat zijn in Nederland immers gescheiden en sommige geloofsovertuigingen halen ook nog vaak een slechte pers. Moet de politie daar dan wel rekening mee houden? Uit de interviews met de materiedeskundigen van het LEC EGG is naar voren gekomen dat enig inzicht in de levensbeschouwelijke achtergronden van betrokken burgers bij eerconflicten belangrijke inzichten kan opleveren. Dat betekent niet dat politiemensen zich in theologische twisten mengen; integendeel, het gaat hier om ervaren en in de aanpak van eerzaken gespecialiseerde politiemensen die, vooral als het gaat om concrete problemen in het familieleven van alledag, geïnteresseerd zijn in de leefregels die dat geloof met zich meebrengt. Politiemensen begeven zich daadwerkelijk als Mohammed naar de berg, omdat ze begrip willen krijgen voor de achtergronden van conflicten en motieven van daders voor

het plegen van (eengerelateerd) geweld willen achterhalen. Met begrip wordt hier niet bedoeld het zoeken naar een legitimering voor het gedrag van burgers, maar begrijpen in de zin van *verstehen*. Bovendien kan contact met aan geloof gelieerde sociale organisaties en instituties goede ontmoetingsplekken, belangrijke tijdstippen en sleutelpersonen in beeld brengen, die de politie relevante achtergrondkennis kunnen bieden of een eigen rol kunnen spelen als verlener van nazorg of als bemiddelaar ter voorkoming van (verder) geweld. We moeten ons ook realiseren dat de politie doorgaans in contact komt met burgers bij acute dreiging of geweld. De islamitische geestelijke en de sociale groep waarin gelovigen verkeren, hebben echter intensiever en langduriger contact. Met goede banden in de geloofsgemeenschap heeft een geestelijk leider dan ook de mogelijkheid om te zien hoe betrokkenen bij een eerconflict in de loop der tijd die crisis al dan niet te boven komen. Daarvoor is het politiecontact nu eenmaal te kort. Voorwaarde voor het benaderen van een geestelijk leider is natuurlijk wel dat er inzicht bestaat in de gezagspositie en de oriëntatie van die leider op geweld. Vergeet niet dat de meningen vaak verdeeld zijn binnen en tussen verschillende groepen en generaties (zie bijvoorbeeld Buitelaar, 2002; Pratt Ewing, 2008; Witthaeckx & Coene, 2011).

Dat is allemaal mooi en positief nieuws, maar dit bescheiden onderzoek roept ook kritische vragen op. Hoewel er maar één landelijk expertisepunt voor de Nederlandse politie inzake eengerelateerd geweld is en daarvan de operationele medewerkers geïnterviewd zijn, was het niet eenvoudig om in dit verband veel data aan de dossiers te onttrekken. Een mogelijke verklaring is dat geloofsopvattingen in eerzaken doorgaans niet de focus van onderzoek zijn, maar dat geloof vooral een instrumentele rol wordt toebedeeld als sleutel tot informatie en inzicht in de sociale achtergronden van betrokkenen. Dan is het begrijpelijk dat in de dossiers relatief weinig neerslag te vinden is over levensbeschouwelijke opvattingen in het algemeen en gesprekken met politieambtenaren daarover in het bijzonder. Aangezien de dossiers geen uitsluitsel geven over de wijze waarop en waarom naar religie wordt verwezen, zou om die verklaring te toetsen een observatiestudie moeten worden uitgevoerd of zouden letterlijke transcripten van verhoren tegen het licht moeten worden gehouden.

Die instrumentele visie op geloof als een informatiebron kan wellicht ook verklaren waarom de respondenten weinig uitspraken hebben gedaan over eventuele problemen wat betreft de scheiding van kerk en staat: de politie bemoeit zich niet inhoudelijk met geloof, maar tracht via het sociale netwerk van gelovigen aan relevante informatie en contacten te komen. Toch laat het hier gepresenteerde materiaal zijdelings zien dat zich op dit vlak problemen voor kunnen doen. Een enkeling probeert te voorkomen dat burgers bekend raken met het feit dat de politieambtenaar zelf niet gelovig is. Aan de ene kant geeft het te denken dat een politieambtenaar het verstandig acht om bepaalde aspecten van het privéleven voor zich te houden om het gezag bij sommige burgers niet te ondermijnen, aan de andere kant is het de vraag in hoeverre het voor burgers nodig is hiervan kennis te nemen. Een ander voorbeeld betreft de casus waarin met burgers is gesproken over eisen aan het islamitisch huwelijk. Daarbij bleek dat kennis van religie de

materiedeskundige juist hielp om een niet toegestaan huwelijk te voorkomen. De respondenten hebben als het gaat om een eventueel rolconflict van de politie aangaande de verhouding tussen het burgerlijk en het religieus huwelijk verder geen problematische voorbeelden genoemd. Nu de laatste tijd de neiging bestaat om problematiek rond het arrangeren van en eventuele dwang bij huwelijkssluiting beleidsmatig steeds meer onder de noemer van eerdergerelateerd geweld te brengen, zou het thema 'vormen van huwelijkssluiting' in vervolgonderzoek nadere verdieping verdienen. Hoewel we deze bijdrage zijn begonnen met een verwijzing naar Mohammed en de berg, realiseren wij ons dat elk geloof bergen kan verzetten. Dezelfde vragen die hier aan bod zijn gekomen, dienen gesteld te worden bij de behandeling van eerconflicten onder bijvoorbeeld christenen of hindoes. Hopelijk inspireert deze voorzet ook anderen om verder onderzoek te doen naar de 'black box' van het motief en (positieve) mogelijkheden en legitieme grenzen van het betrekken van levensbeschouwelijke aspecten bij de aanpak van eerzaken.

Literatuur

- Akgunduz, A. (2004). *Honor killings in Islamic law*. Paper gepresenteerd in Rotterdam, 29 mei 2004.
- Beke, B.M.W.A., Haan, W. de & Terlouw, G.J. (2001). *Geweld verteld. Daders, slachtoffers en getuigen over geweld op straat*. Den Haag: WODC.
- Brenninkmeijer, N., Geerse, M. & Roggeband, C. (2008). *Eerdergerelateerd geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eerdergerelateerd geweld*. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Buitelaar, M.W. (2002). Religie en cultuur. Een kwestie van hebben, maken of allebei? In: A. Haan-Kamminga & E.F. Stamhuis (red.). *Religie, cultuur en het recht van de overheid*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 73-89.
- Cliteur, P. (2006). Moet de scheiding van kerk en staat opnieuw worden geregeld? In: E. Rems & R. Stockx (red.). *Recht en minderheden. De ene diversiteit is de andere niet*. Antwerpen: Die Keure, 167-181.
- Eck, C. van (2001). *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Ferwerda, H. & Leiden, I. van (2005). *Eerwraak of eerdergerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Geertz, C. (1966). Religion as a cultural system. In: M. Banton (ed.). *Anthropological approaches to the study of religion*. New York: Praeger, 1-46.
- Haan, W. de (2005). Het ene doen en het ander niet laten. Over de noodzaak van kwalitatief en kwantitatief onderzoek voor het begrijpen en verklaren van geweld. In: G. Engbersen & J. de Haan (red.). *Balans en toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 154-165.
- Janssen, J. (2007). Over culturele en andere achtergronden van eerdergerelateerd geweld. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49(4), 400-406.
- Janssen, J. (2008). *Je eer of je leven? Een verkenning van eerzaken voor politieambtenaren en andere professionals*. Den Haag: Stapel & De Koning.
- Janssen, J. (2011). *Schering en inslag. Enkele wenken voor politieambtenaren en andere professionals voor de opbouw en onderhoud van netwerken in de multi-etnische samenleving*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

- Janssen, J. (2013). De rol van religie bij het afbakenen, verklaren en aanpakken van eerge-relateerd geweld. *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid*, 4(1), 5-17.
- Janssen, J. & Sanberg, R. (2010a). *Inzicht in cijfers. Mogelijke eerzaken in 2007, 2008 en 2009*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van BZK en LEC EGG.
- Janssen J. & Sanberg, R. (2010b). *Mogelijke eerzaken nader bekeken. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006. Deelrapport 3*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van BZK en LEC EGG.
- Kardam, F. (2005). *The dynamics of honor killing in Turkey. Prospects for action*. Ankara: UNDP/UNPF.
- Kausar, S., Hussain, S. & Mazher Idriss, M. (2010). Does the Qur'an condone domestic violence? In: M. Mazher Idriss & T. Abbas (eds.). *Honour, violence, women and Islam*. New York: Routledge, 96-113.
- Kennedy, J.C. (2008). Politiek. In: M. ter Borg, E. Borgman, M. Buitelaar, Y. Kuiper & R. Plum (red.). *Handboek religie in Nederland*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 359-379.
- Korteweg, A. & Yurdakul, G. (2009). Islam, gender and immigrant integration. Boundary drawing in discourses on honour killing in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*, 32(2), 218-238.
- Kuiper, Y. (2008). Debatten en definities. Antropologen en sociologen over religie. In: M. ter Borg, E. Borgman, M. Buitelaar, Y. Kuiper & R. Plum (red.). *Handboek religie in Nederland*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 26-48.
- Kulczycki, A & Windle, S. (2011). Honor killings in the Middle East and North Africa. A systematic review of the literature. *Violence Against Women*, 17(11), 1442-1464.
- Landman, N. (1992). *Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Langereis, L. (2012). *De rol van de imam binnen de ketensamenwerking van eerge-relateerd geweld*. Universiteit van Amsterdam.
- Maliopaard, M. (2012). *Religious trends and social integration. Muslim minorities in the Netherlands*. Universiteit Utrecht.
- Phalet, K. & Wal, J. ter (red.) (2004). *Muslim in Nederland. Religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap: Turken en Marokkanen in Rotterdam*. Den Haag/Utrecht: SCP/Erco-mer-ICS.
- Pratt Ewing, K. (2008). *Stolen honor. Stigmatizing Muslim men in Berlin*. Stanford: Stanford University Press.
- Sanberg, R. & Janssen, J. (2011). *Het woord bij de daad voegen. (On)mogelijkheden voor bemiddeling bij de aanpak van (dreigend) eerge-relateerd geweld door de politie*. Den Haag: LEC EGG.
- Stokkom, B.A.M. van (2007). Negatieve beeldvorming over moslims. Intolerantie of cultuurconflict? *Justitiële verkenningen*, 33(1), 50-67.
- Timmer, W. (2003a). *Eén hand alleen kan niet klappen. Kennen en gekend worden*. Den Haag: Politie Haaglanden.
- Timmer, W. (2003b). *Politie dicht bij ál(ochton)e burgers. Een onderzoek naar multi-etnisch politiewerk*. Den Haag: Politie Haaglanden.
- Wegerif, D., Keijzer, F. & Oldenhuis, F. (2008). Recht. In: M. ter Borg, E. Borgman, M. Buitelaar, Y. Kuiper & R. Plum (red.). *Handboek religie in Nederland*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 417-439.
- Withaecx, S. & Coene, G. (2011). Voorbij de tegenstelling tussen vrouwenrechten en cultuur. Pleidooi voor een cultuursensitieve benadering van eerge-relateerd geweld. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 14(1), 7-19.

Janine Janssen & Ruth Sanberg

- Yesilgöz, Y. & Harchaoui, S. (2003). Eer voor beginners. In: F. Bovenkerk, M. Komen & Y. Yesilgöz (red.). *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*. Den Haag: Boom uitgevers, 59-84.
- Yussuf, M.K. (1999). Honor killings in the name of religion. *Voice of Islam newsletter*, February/March. www.irfi.org/articles/women_in_islam/honor_killings_in_the_name_of_re.htm. Laatst geraadpleegd 27-05-2013.